

JOLANTA MALINOWSKA

EPISTOLA CLARI VIRI DE QUAMPLURIMIS OPTIMIS SELECTA
LIST STANISŁAWA ORZECZOWSKIEGO DO PAWŁA RAMUSIA

Inspiracją do posłużenia się zawartym w tytule sformułowaniem, jako określeniem dość sławnego listu Stanisława Orzechowskiego do Pawła Ramusia, stał się dla nas tytuł wysoko cenionej renesansowej antologii, w której ów list został zamieszczony. Wydana w Wenecji w 1556 r. antologia była bowiem zatytułowana "Epistolae clarorum virorum selectae de quumplurimis optima, ad iudicandum nostrorum temporum eloquentiam". Znalazły się w niej listy wybrane ("selectae"), najlepsze ("optimae"), autorstwa sławnych w ówczesnym świecie ludzi ("clarorum virorum"), listy wzorcowe, dające ogólny obraz i charakterystykę kanonów piękna typowego listu renesansowego. Do grona tych uznanych za godne pokazania szerokiej publiczności listów został zaliczony wspomniany list Orzechowskiego jako jedyny i pierwszy reprezentant polskiej epistolografii renesansowej na Zachodzie. Następne przedruki antologii wykonano w Paryżu i Wenecji w 1568 r., potem w Kolonii w latach 1569, 1586¹. Dzięki tym kolejnym edycjom list Orzechowskiego został udostępniony szerokim kręgom odbiorców. Fakt ten wydaje się być wystarczającym uzasadnieniem zainteresowania nim, zwłaszcza że w wiekach późniejszych ten drobny utwór literacki został trochę zapomniany. Celowe zatem będzie przypomnienie i przedstawienie tutaj tego osiągnięcia polskiej renesansowej sztuki epistolograficznej i próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, dzięki jakim środkom udało się Orzechowskiemu nadać mu taką formę literacką, że współcześni znawcy uznali ten list za wzór godny naśladowania.

Należy on bez wątpienia do grupy listów określanych mianem literackich. Termin "literacki" w odniesieniu do pro-

zy oznaczał w okresie renesansu właściwie to samo, co retoryczny². Należy tu przypomnieć bardzo znaczące słowo z tytułu naszej antologii, a mianowicie "eloquentia"³. Użycie tego terminu w tytule antologii, która jest zbiorem listów, świadczy o postawieniu znaku równości między retoryczną sztuką pięknego wysławiania się a listem, rozumianym właśnie jako jedna z dzieł tej sztuki. Wiadomo, że renesans uczynił z listu niezwykle ciekawy i powszechnie uprawiany gatunek literacki. List literacki, pisany z myślą o przyszłej publikacji, przeznaczony był zwykle dla określonego kręgu odbiorców, stąd rozważania natury ogólnej zajmowały w nim przeważającą część, a sprawy konkretne potraktowane były na ogół bardzo skrótowo. Wiązało się to dalej z faktem, że odczucie listu jako formy wypowiedzi literackiej było wówczas bardzo silne i jego ocena odbywała się zwykle pod kątem widzenia rodzaju rodzaju literackiego. Próba analizy listu Orzechowskiego będzie zatem przedstawieniem drobnego utworu literackiego, podporządkowanego w sferze języka i stylu regułom retorycznym, zgodnie z poetyką gatunku w tym okresie.

Ze względu swoją wielofunkcyjną i wieloaspektową rolę list sprawiał zawsze pewne trudności przy próbie teoretycznego opracowania. Niemniej jednak w okresie renesansu powstawało bardzo wiele teorii dotyczących tego gatunku. Najbardziej znany i podstawowy był podręcznik ułożony przez Erazma z Rotterdamu, zatytułowany "Opus de conscribendis epistolis" (1522), z którego warto przytoczyć istotny fragment: "[...] ego eam epistolam optimam iudico, quae a vulgato hoc est indocto literarum genere quam longissime recedat; quae sententiis exquisitissimis, verbis electissimis sed aptis constat; quae argumento, loco, tempori, personae quam maxime sit accommodata" (s. 15). Idealny list ("optima epistola") - według Erazma - jest formą wypowiedzi literackiej, która odcina się zupełnie od tego, co jest zwyczajne i pospolite ("a vulgato literarum genere quam longissime recedat"). Pogład taki stanowił wyraźne odstępstwo od powszechnie przyjętego rozumienia listu jako gatunku najsilniej związanego ze stylem potocznym. Konstrukcja listu powinna się opierać na wyszukanych i starannie zbudowanych zdaniach ("sententiae exquisitissimae") oraz na wybranych z niezwykłą dbałością słowach ("verba electissima"). Styl listu ma być także dostosowany do przedmiotu ("argumentum"), o którym traktuje, do adresata ("persona") i innych okoliczności ("locus", "tem-

pus") związanych z danym listem ("verba apta"). Innymi słowami mówiąc, styl listu powinien być funkcją celu, jaki autor postawił swemu listowi⁴.

Wśród wielu rodzajów listu literackiego znajduje się również list polecający. Taki charakter ma właśnie list Orzechowskiego do Ramusia. Napisany w 1549 r., a więc w sześć lat po debiucie pisarskim autora⁵, jest odpowiedzią na zachowany list Pawła Ramusio⁶. Paweł Ramusio, adresat listu, był znaną osobistością weneckiego kręgu naukowego, historykiem, sekretarzem stanu senatu w Wenecji, synem sławnego Jana Baptysty. Na prośbę Orzechowskiego czytał i oceniał jego utwory, pośredniczył przy ich wydawaniu we Włoszech. Był także autorem przedmowy do jednej z mów wygłoszonej na pogrzebie Zygmunta Starego, która zrobiła karierę podobną do kariery omawianego listu⁷.

Jest to, jak powiedziano wyżej, literacki list polecający, toteż zgodnie z renesansową regułą rządzącą takim rodzajem listu fragment, w którym Orzechowski poleca opiece Ramusia Stanisława Wapowskiego i Stanisława Drohojowskiego, został tu wprowadzony niezwykle zręcznie i zajmuje w liście bardzo niewiele miejsca. Stanowi on niejako zakończenie pierwszej, dość obszernej części listu. Autor wychwala w niej Italię i jej wspaniałych uczonych humanistów. Czyni to w bardzo ciekawy i niedbanalny sposób, przedstawiając Italię za pomocą kontrastu z Rusią. Pomysł antytetycznego zestawienia obok siebie dwóch tak różnych krajów z pewnością zaskakiwał swoją oryginalnością. Nie bez znaczenia jest tu także fakt, że między wierszami i niejako mimochodem wprowadza tu także wątki osobiste, po czernie tylko deprecjonując i jakby stawiając w cieniu swoją osobę. Zabieg ten to znany i dość powszechnie stosowany chwyt retoryczny. W drugiej, szczegółowej części listu mowa jest o wydaniu w Krakowie poematu Ramusio na śmierć Piotra Bembo, a także o utworach, które Orzechowski wysłał do Włoch z prośbą o ich ocenę. W zakończeniu została wspomniana jeszcze osoba Tomasz Giunta (Iunta)⁸, zaprzyjaźnionego z Orzechowskim. Ta partia listu potraktowana jest zgodnie z renesansową poetyką gatunku, dość skrótowo, ponieważ zawarte w niej informacje są interesujące zasadniczo tylko dla adresata.

Przejdźmy teraz do kilku uwag o stylu omawianego tu listu. Czynniki, które tworzą piękno stylu danego autora, to według Zenona Klemensiewicza: składnia, słownictwo oraz tok

rytmiczny i intonacyjny wypowiedzi⁹. Wydaje się więc, że warto skupić uwagę przede wszystkim na strukturze składniowej listu, gdyż najważniejszym elementem stylistycznej ornamentyki utworu, nie tylko renesansowego, były tak zwane "figurae sententiarum", realizowane w praktyce w postaci rozmaicie budowanych okresów retorycznych. To właśnie te bardzo długie, zdania złożone, następujące bezpośrednio po sobie, są elementem, który zauważa się nawet przy pobieżnej lekturze listu. Już pierwsze zdanie, ukształtowane jest w formie dość rozbudowanego okresu, w którym początkowe człony ekspozują najistotniejsze elementy listu, bez których nie zaistniałby on w ogóle, a mianowicie adresata i autora:

Non puto
 id sine numine divum evenisse,
 Paule Rhamusi,
 ut ego,
 qui praeceptis institutisque Italiae
 ineuntem aetatem meam transmiserim,
 vobis nunc studia mea probem,
 qui in Italia doctrina antecellit,
 ut si quid dignum vestra cogitatione ac approbatione
 in nostris studiis videatur esse,
 id vos ametis,
 expectatis
 et quasi debitum vobis a me munus flagitetis.

W dalszym ciągu okresu przewijają się na przemian jego człony antytetyczne, w których Orzechowski mówi raz o sobie ("ut ego, qui [...]"), potem kieruje swoje słowa do adresata. Wyznacznikami są tu powtarzane zaimki: "ut ego, qui"; "vobis - mea studia"; "vestra cogitatione [...] - in nostris studiis". Dopiero w ostatnim członie, będącym równocześnie zakończeniem okresu, występują obok siebie oba te zaimki: "vobis - a me". Klausula tego okresu skonstruowana jest bardzo kunsztownie. Zakończona orzeczeniem, zgodnie z klasyczną budową syntaktyczną okresu retorycznego, zawiera w sobie hyperbaton ("debitum vobis a me munus"), podnoszący walor rytmiczny tego zakończenia.

Dalszy ciąg listu utrzymany jest mniej więcej w tym samym tonie i obraca się wokół myśli zawartych w pierwszym zdaniu. Inny przykład bardzo kunsztownego w swojej strukturze okresu spotykamy w miejscu, gdzie autor podkreśla znaczenie swoich studiów we Włoszech. Piękna kompozycja przytoczonego

niżej okresu funkcjonuje tu jako swoisty dowód na to, że czas spędzony we Włoszech nie został przez Orzechowskiego zmarnowany.

Itaque
tuas litteras legens
videre videbor
divino animi tui motu admoneri me,
ut non tam ubi natus,
quam a quibus sim institutus memor essem;

W tym stosunkowo krótkim okresie retorycznym nagromadził Orzechowski sporo figur retorycznych stylistycznych. Są tu bowiem aż dwie aliteracje ("litteras legens", "videre videbor" - ta druga jest godna uwagi, ponieważ utworzona została na podstawie tego samego czasownika).

W następnym członie mamy znów hyperbaton ("divino animi tui motu"), którego funkcja jest chyba analogiczna do funkcji, jaką spełnia ta figura w zacytowanym wcześniej fragmencie. Najważniejsza myśl zawarta w słowach "memor essem" została umieszczona w ostatnim członie. To trafne jej umiejscowienie sprawia, że to właśnie ona przyciąga uwagę czytelnika i kładzie silniejszy akcent na swoją treść.

Antytetycznie powiązane człony periodu, będące jedną z cech składni renesansowej, spotykamy także w cytowanym niżej fragmencie. Antyteza semantyczna wewnątrz tego okresu tworzy szkielet bardzo długiego i ciekawego wywodu poświęconego Rusi.

Fuit enim Russia Scythiae antea¹⁰,
cui finitima est,
non multum sane genere ac moribus dissimilis,
quae tamen ipsa
consuetudine Graecorum hominum,
quorum sectam religionemque sequitur.
inhumanitatem illam feritatemque Scythicam deposuit,
mitis enim iam est,
mansueta et benigna,
litteris etiam vestris latinis atque graecis
plurimum delectatur,
quarum beneficio est assecuta,
ut apud finitimos Scythas nihil iam vehementer probet
praeter Toxarim et Anacharsim illum veterem,
horum enim exemplis admonita
multos existimationis bonae cupidos

adulescentes istuc ad vos
Patavium in Italiam quotannis mittit.

Ten niezwykle rozbudowany okres cechuje zwarta konstrukcja wewnętrzna. Połączone asyndetycznie człony tworzą jakby ogniwa łańcucha. Przedstawione w nim dojrzewanie i rozwój kulturalny Rusi są oparte na przeciwstawieniu sobie opozycyjnych pojęć: rzeczowników - "inhumanitas" i "feritas" - oraz przymiotników - "mitis", "mansueta ac benigna". Na uwagę zasługuje tu wyraźna troska Orzechowskiego o sgrabne powiązanie myśli tego długiego okresu, wynikających logicznie nawzajem z siebie. Zakończenie stanowi równocześnie ostateczną konkluzję wywodu, który był przedmiotem rozważań autora. I tu orzeczenie stoi na końcu okresu. Pochwała poematu Mamusia na śmierć Piotra Bemba to miejsce w liście, na które Orzechowski pragnie zwrócić szczególną uwagę. Osiąga to przez wyrażenie swoich myśli w formie zdania przyciągającego uwagę czytelnika wytworną budową:

Idem visum est iis quoque,
quibuscum Eclogas tuas communicavi
nam cum eclogae ipsae,
tum vera humanitas haec tua,
quam summam esse
multis argumentis perspicio,
digna cognitione nostrorum
quoque mihi visa est.

Pierwszą rzeczą godną podkreślenia jest tu klamrowa kompozycja periodu, którą tworzą podkreślone człony - pierwszy i ostatni. Te dwa wyróżnione elementy, spinające całość, mają także ciekawą konstrukcję chiastyczną:

visum est iis quoque
quoque mihi visa est.

Kunsztowność i staranność budowy tego okresu retorycznego podnosi również i to, że tworzące go człony są niemal jednakowej długości (liczba sylab wynosi tu od siedmiu do dziesięciu w każdym członie). Dzięki temu szeregowi następujących po sobie krótkich części składowych zdania złożonego autor uzyskuje pewną żywość wypowiedzi, co także nie jest bez znaczenia dla strony literackiego listu.

Obok tych rozbudowanych okresów retorycznych używa Orzechowski także zdań krótszych. Posługuje się nimi przekazując adresatowi treści i sprawy bardziej konkretne. Zdania te są zwarte, pozbawione nadmiaru ozdóbników, zawierają tylko to,

co niezbędne dla przekazania danej informacji:

"Haec opuscula ut tibi reddantur quam primum, egi per litteras cum Stanislao Drohoiowio diligenter, velim vero has orationes e vestigio ipso tibi reddi".

Osobno należy omówić dwa bardzo krótkie zdania, które pełnią w naszym liście rolę swego rodzaju łączników między całościami myślowymi. Są one albo zakończeniem jakiejś treści, albo punktem wyjścia nowej. Słowami: "Id ergo mihi curae erit" autor kończy pewną partię listu. Natomiast po słowach: "Sed iam ad me redeo" powraca do przerwanej po dość długiej dygresji wątku. Zdania te stanowią również element porządkujący całościową konstrukcję myślową listu.

Z innych środków stylistycznych, którymi posługuje się Orzechowski, można wymienić tu dość bogate dopowiedzenia, np. "Polonia, quae ipsius Sarmatiae caput est ac regina; ad [...] Premisliam, quod oppidum Russiae est non ignobile".

Różnorodność i obfitość epitetów można zobrazować przykładem wielokrotnego określenia w liście osoby Tomasza Giuntata. Autor listu nazywa go: vir praeclarus, optimus vir, humanissimus atque optimus.

Przedstawiony tu obraz listu Orzechowskiego, naszkicowany od strony syntaktyczno-stylistycznej, jest równocześnie odpowiedzią na postawione na początku pytanie o środki, dzięki którym autor osiągnął to, iż list jego uznano za godny postawienia go na równi z wzorcowymi listami epoki.

List cechuje duża zwartość i spójność myślowa. Wywody powiązane z sobą antytetycznie lub paralelistycznie w obrębie okresu mają niekiedy formę rozumowania logicznego, w którym klauzula okresu stanowi równocześnie ostateczny wniosek wynikający z przedstawionych wcześniej argumentów (np. fragment dotyczący Rusi).

Elementem zasadniczym struktury składniowej listu są pełne, podzielone z dużą dbałością okresy retoryczne. Są one dość bogato ozdobione różnorodnymi środkami stylistycznymi (aliteracja, hyperbaton, chiasm). Obok troski o połączenie części w obrębie periodu Orzechowski dba również o sprawne powiązania między całymi okresami, posługując się wyrazami: "vero", "profecto", "tamen", "enim".

W przedstawionym tu liście spotykamy również zdania krótkie, które funkcjonują na innej zasadzie niż długie okresy retoryczne.

Staranna kompozycja logiczna i stylistyczna, kunsztowne "fi-

figurae sententiarum" w połączeniu z innymi środkami retorycznymi stworzyły typowy list renesansowy, uznany za piękny na podstawie ówczesnych kryteriów kanonów piękna oraz za zgodny z zaleceniami renesansowej poetyki listu.

PRZYPISEK

¹ W pierwszych czterech edycjach list Orzechowskiego był jedynym polskim listem zamieszczonym w tej antologii. Dopiero w wydaniu kolońskim (1586) dodano list Stanisława Rozjusza do wysokich dygnitarzy geneńskich z 1561 r.

² Zob. A. W i e r z b i c k a. System składniowo-stylistyczny prozy polskiego renesansu. Warszawa 1963 s. 16-17.

³ Por. s. 1.

⁴ Zob. S. S k w a r c z y ń s k a. Teoria listu. Lwów 1937 s. 292.

⁵ W 1543 r. został wydrukowany jeden z najwcześniejszych utworów Orzechowskiego "De bello adversus Turcas suscipiendo [...] ad equites Polonos oratio".

⁶ Zob. Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. Ed. J. Korzeniowski. Cracoviae 1891 s. 178-180.

⁷ Funerbris oratio habita [...] ad equites Polonos in funere Sigismundi Jagiellonis (1548) została jako jedyna mowa Polaka włączona do antologii wzorcowych mów zatytułowanej "Orationes clarorum virorum", wydanej w Wenecji w 1559 r.

⁸ Tomasz Giunta (Imnta) pochodził z dynastii topografów weneckich, był synem drukarza Łukasza Antoniego, prowadził oficynę wydawniczą w latach 1537-1557.

⁹ Problematyka składniowej interpretacji stylu. "Pamiętnik Literacki". 42 : 1951 z. 1 s. 103.

¹⁰ Prehistoria Rusi podawana przez Orzechowskiego jest oczywiście fantastyczna i może być traktowana tylko jako bajka lub legenda.

EPISTOLA CLARI VIRT DE QUAMPLURIMIS OPTIMIS SELECTA ORZECZOWSKIS BRIEF AN PAWEŁ RAMUS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dieser Artikel ist der Versuch einer Darstellung des bekannten Briefes von Stanisław Orzechowski an Paweł Ramus vom Gesichtspunkt der Renaissancepoetik dieser Gattung aus. Die in ihm enthaltene syntaktisch-stilistische Analyse des Briefes stellte sich das Ziel, die Frage zu beantworten, mit Hilfe welcher Mittel Orzechowski seinen Brief eine literarische Form gab, die von zeitgenössischen Kennern als musterhaft und nachahmenswert anerkannt wurde. Nach Durchführung der Analyse zeigte es sich, dass die logisch geschlossene Gedankenkonstruktion sowie die kunstvoll und sorgsam gestalteten "figurae sententiarum" zusammen diesen von den Zeitgenossen des Autors so hochgeschätzten typischen Renaissancebrief geschaffen haben.